

УДК 94(477)«192»:329

DOI: 10.20535/2307-5244.48.2019.176382

I. Ніколаєв

<https://orcid.org/0000-0003-3001-9717>

*Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського*

С. Шкіль

<https://orcid.org/0000-0003-3859-816X>

*Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

I. Nikolaiev

Mykolaiv V. O. Sukhomlynsky National University

S. Shkil

*National University of Bioresources
and Natural Resources of Ukraine*

**ВЛАДНА ПРОТИДІЯ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙ
І ОБ'ЄДНАНЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УСРР
У КОНТЕКСТІ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
1920-Х РР.**

*State Oppression of the National Minority Organizations
and Associations of UkrSSR in the Context of 1920^s
Bolshevik Reforms*

В публікації на основі широкої історіографічної та джерельної бази проаналізовано ключові чинники встановлення більшовицької монополії у площині діяльності національних суспільно-громадських товариств. Віддзеркалено механізми державної протидії становленню та розвитку національних організацій і об'єднань на території УСРР періоду першого більшовицького десятиліття. Доведено, що основною метою заходів більшовицької влади з регулювання діяльності об'єднань національних меншин був повний контроль за їх функціонуванням, залучення їх представників до формування радянської державної політики в національній сфері, встановлення тоталітарного режиму.

Ключові слова: національні організації, громадські об'єднання, тоталітарна система, більшовики, радянське законодавство.

The article analyzes key factors of Bolshevik monopoly in the sphere of national associations on the basis of a wide range of archival sources. A deep analysis of the past will help construct a political system, which prevents undemocratic regimes, oppression, and supports the free development of national minorities.

The article highlights the role of state power and punitive structures in the establishment of the party members' control over the public sphere. As a result, the functioning of national minority organizations was determined solely by the licensing procedure for their creation and activities. Attention is focused on subordination of national minority organizations to the Bolshevik party, which strengthened their influence on the society and controlled yet harder some of its own members.

Bolsheviks, who declared freedom and social choice as a prerequisite for the development of nationalities in the multinational republics and particularly Ukraine, in practice established the system of restrictions and prohibitions.

It is proved that the state ideological control led to a crisis of the national social movement, its nationalization. Almost all organizations in the late 1920s started implementing tasks from the Communist party, engaging in historical and revolutionary, military-Patriotic, ideological work, justifying in the eyes of society all the negative actions and decisions of the government. This has resulted in the suppression of the internal interests and prospects of community organizations of national minorities. Thus, the policy of their de facto nationalization led to the loss of their non-governmental character.

Keywords: national organization, public associations, totalitarian system, the Bolsheviks, Soviet legislation.

Геополітичні процеси сьогодення, так само як і розвиток конституційного процесу в сучасній Україні, актуалізують проблематику тісної співпраці та консолідації з низки питань гуманітарного спрямування в рамках Європейської та Євроатлантичної співдружності. В свою чергу, підвищення національної свідомості, в контексті базових доктрин європейської інтеграції, сприяє комплексному дослідженню історії національних громад, які тривалий час мешкають на території нині суверенних держав. Оскільки історичний досвід свідчить, що успішність власної державності не тільки прискорює самобутній розвиток культур усіх народів на українській землі, а і є надійною базою для продуктивних міждержавних стосунків та тривалих союзів національних держав.

Неупереджена оцінка діяльності національних товариств і організацій у конкретних історичних умовах дає змогу виявити ефективність практичної реалізації радянської політики, спрямованої на концентрацію влади в руках однієї політичної сили та тотального контролю влади над усіма сферами життя. Враховуючи це, не викликає сумнівів актуальність вивчення теми становлення тоталітарного суспільства з диктатурою однієї політичної сили в 1920-х рр., одним з ключових чинників якої є знищення організацій національних меншин УСРР.

Означена проблема тривалий час привертає увагу вітчизняних і закордонних дослідників. Виокремимо роботу представника української діаспори — професора, доктора права Мюнхенського Українського вільного університету А. Білинського, присвячену зародженню та розвитку громадських організацій СРСР. Учений дає юридичну оцінку постановам радянських урядів, як українських так і загальносоюзних, у царині громадських об'єднань, зокрема і в національній площині (Білинський, А. 1969). Серед численних праць вітчизняних дослідників слід виділити роботу С. Кульчицького, де комплексно аналізується розвиток УСРР у перше більшовицьке десятиліття (Кульчицький, С. 1996). До проблеми діяльності єврейських партій і організацій звертається в працях О. Найман. Матеріали, які він залучив, дають змогу глибше зрозуміти специфіку діяльності національних партій та громадсько-політичних організацій в УСРР, виокремити головні дії влади в ході їх ліквідації (Найман, О. 1998).

Архівна база дослідження передусім базується на матеріалах Державного архіву Одеської обл. та Галузевого Державного архіву Служби безпеки України. Фонди П-3 (Одеський губернський комітет комуністичної партії України, 1920–1925 роки та П-41 (Міський комітет Одеської Єврейської комуністичної партії (Поалей-Ціон) міста Одеса, 1920–1921 роки) Державного архіву Одеської обл. дають можливість простежити діяльність організацій національних меншин півдня України та їх безпосередню взаємодію з місцевими осередками радянської влади. В той час як документи фонду 13 (Колекція друкованих видань КДБ УРСР, 1920–1992 рр.) Галузевого Державного архіву Служби безпеки України яскраво ілюструють загальнодержавну політику УРСР щодо національних меншин та прийняття рішень щодо її впровадження на півдні України.

Втім, незважаючи на значну кількість опублікованих праць, в українській історіографії є потреба комплексно дослідити різноманітні аспекти діяльності організацій та об'єднань національних меншин УРСР в період становлення гегемонії більшовицької влади.

Відповідно до рішень X (1921 р.) та XII (1923 р.) з'їздів РКП(б) національна політика в Україні проводилась у двох основних напрямках — українізація та ставлення до національних меншин. Для представлення інтересів останніх органи влади надавали їм певні можливості створювати національні громадські об'єднання й організації. При цьому їх чисельність не була постійною, змінюючись у контексті загальних тенденцій звуження сфери громадських товариств УСРР у перше більшовицьке десятиліття.

Головним документом, який регулював діяльність громадських організацій першої половини та середини 1920-х рр., став «Порядок затвердження й реєстрації організацій і спілок, що не переслідують отримання прибутку і про порядок нагляду за ними», ухвалений 3 серпня 1922 р., згідно з яким визначалося коло громадських організацій, що належали до катего-

рії добровільних, та режим їх діяльності на території всіх радянських республік (Ильина, И. 2000, с. 39).

Національні організації УСРР виокремились до відповідної групи українських організацій та об'єднань національних меншин. До неї разом з «Просвітою», РСДРМ (Російською соціал-демократичною робітничою молоддю), Бапсомолом, Єврокомсомолом увійшли такі національні об'єднання як Спілка голландських вихідців, Менонітський союз, інші німецькі, єврейські, польські організації (Ильина, И. 2000, с. 40).

Звіти ОДПУ за першу половину 1920-х рр. виокремлюють також 18 національних товариств, що діяли на території України та мали статус загальносоюзних. Серед них найвпливовіші — Всеросійська єврейська організація «Гехолуц», Єврейський громадський комітет зі здійснення допомоги потерпілим від погромів, Єврейський професійний союз швейних працівників «Голка», Єврейське колонізаційне товариство, Комітет надання допомоги бідним євреям, Всесоюзне товариство бессарабців «Геть руки румунських загарбників від Бессарабії», Польське культурно-просвітницьке товариство «Труд», Союз корейців на території СРСР, Менонітське сільськогосподарське товариство, Всеросійський союз циган та інші (Ильина, И. 2000, с. 40–41).

Одночасно на початку та в середині 1920-х рр. в УСРР функціонувало до 100 регіональних та містечкових національних громадських об'єднань. Ці об'єднання групувалися не тільки за національною ознакою, а й за партійною та національно-професійною (Вірменське товариство хлібопекарів міста Одеси, Єврейське кооперативне об'єднання ювелірів «Авангард» міста Полтави та інші). До Одеського союзу «Голка» входила майже половина складу ЄКП «Поалей-Ціон» протягом 1920–1921 рр. За даними діаграми професійного складу партії ЄКП в листопаді 1920 р. з 108 членів партії 49,8% перебувала в лавах даного об'єднання, в серпні 1921 р. цифра становила 49,9 %¹.

Окрім них діяли напівлегальні національні організації, розгляд дозвільних справ за якими на початку 1920-х рр. було відкладено. До їх кола ввійшли «Товариство сприяння євреям, що емігрують до Палестини», «Культурно-просвітницьке перське товариство “Нашре-Моареф”» та інші. Триваллий розгляд їхніх реєстраційних заяв призвів до того, що ці організації не були як офіційно зареєстровані, так і заборонені. Врешті-решт, до середини 1920-х рр., не маючи необхідного дозволу, товариства припинили існування (Степанчук, Ю. 2006, с. 9–10).

Однією з форм контролю стало просування з боку влади на керівні посади у національних товариствах компартійців. Так, в Одеській губ. протягом 1925–1927 рр. вісім членів більшовицької партії, за пропозицією місцевого

¹ Державний архів Одеської області (далі Держархів Одеської обл.). Ф. П-41. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 9.

комітету КП(б)У, очолили національні товариства (польські, німецькі, єврейські), шість — фізкультурні, 12 — інші¹.

Дієвою формою ідеологічного контролю стало створення численних робітничих та інтернаціональних клубів, які об'єднували всі або декілька громад національних меншин. Так, у січні 1924 р. в Одесі організовано інтернаціональний клуб імені Карла Маркса, проте робота в ньому почала лише з березня².

Станом на 1926 р. інтернаціональний клуб складався з 1550 членів та обслуговував 12 національностей: вірмен — 229 чоловік, болгар — 204, угорців — 29, латишів — 104, литовців — 87, молдаван — 192, німців — 270, поляків — 316, італійців — 5, татар — 69, греків — 20, південно-словаків — 25. Правління клубу складалося з 15 чоловік. Замість загальних зборів, які практикувалися в інших клубах, в інтернаціональному раз на квартал збиралися комісії на пленуми. Звітні збори членів клубу проводилися по секціях. Правління вирішувало питання відносин між секціями, господарські, культурно-освітні питання, затверджувало протоколи різних комісій і секцій і т. ін. Кожна секція мала свої гуртки: драматичний, політичний, гурток з ліквідації неписьменності³.

На заводі імені А. Марті міста Миколаєва діяв Польський робітничий клуб імені тов. Ю. Мархлевського. Втім, він не був дуже популярний. Незважаючи на кількість у 130 членів, на загальні збори збиралося лише по 20–30 осіб. Достатньо складним було його матеріальне становище, в клубі бракувало належних меблів. Протягом грудня — лютого 1926 р. не вдалося провести партійні збори, на які приходило лише по чотири особи (Шитюк, М. 2000, с. 321–322).

Слід зазначити, що загальне ставлення радянської влади до польських національних організацій було застережливим. Каральні органи як першочергову виокремлювали боротьбу з антирадянськими настроями серед поляків. Протягом 1920 р. такі антирадянські організації виявлено серед польських громад Києва, Харкова, Одеси, Волині. Чекісти звітували про затримання в липні 1920 р. в Києві 200 осіб, підозрюваних в участі у «польському антирадянському русі». В Харкові заарештовано 11 членів Польської організації, у Волинській губ. — 80 осіб (35 з них визнано активістами), в Одесі, за даними ВУНК, Польська організація нараховувала до 100 осіб, більшість з яких позбавлено волі⁴.

Одними з наймасовіших національних організацій УСРР початку 1920-х рр. стали товариства, яку заснували німецькі колоністи. 21 квітня

¹ Держархів Одеської обл. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 94. Арк. 61, 64, 66.

² Держархів Одеської обл. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 556. Арк. 7.

³ Держархів Одеської обл. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 556. Арк. 7.

⁴ Галузевий Державний архів Служби Безпеки України (далі ГДА СБ України).Ф. 13. Оп. 1. Спр. 253. Арк. 20–21.

1922 р. Одеський губернський виконавчий комітет зареєстрував «Союз громадян германської раси» («Деферод»). Метою новоствореного товариства визначалося господарське та культурне відродження німців Одеської губ. та Одеси, зокрема подолання наслідків голоду 1921–1922 рр. До лав організації входило 6000 членів, 95% з яких представляли сільське населення. Двоє з його засновників — В. Гельцварт та В. Фольмер — займали посади представників Американської адміністрації допомоги потерпілим від голоду на території радянської Росії (Айсфельд, А. 2000, с. 76).

Разом з поширенням державної кооперації в районах компактного мешкання німців УСРР колоністи створювали кооперативні організації й союзи. Одним з найвпливовіших став організований у менонітських поселеннях «Союз нащадків голландських вихідців на Україні». Товариство було спадкоємцем заснованого 1921 р. «Союзу товариств і груп менонітів півдня Росії», діяло в 1922–1926 рр. Його робота охоплювала фактично всі менонітські колонії України (173 населених пункти), мала сім відділень: Хортицьке (Хортиця), Запорізьке (Шенвізе), Гальбштадське (Молочанськ), Гнанденфельдське (Вальдгейм), Заградівське (Тіге), Криворізьке (Мирополь), Донецьке (Мемрик) (Мазур, В. 1999, с. 190).

В період найбільшої активності, на початку 1925 р., до лав організації входило 14511 господарств. За мету «Союзу» ставив як сільськогосподарську, так і промислову кооперацію, добродійну діяльність, сприяння в освіті, страхування. Товариству вдалося 1924 р. створити концесію «Голландія-Україна» з виділенням йому в Мелітопольській окрузі на 12 років 1200 дес. землі (Мазур, В. 1999, с. 191).

Помітні успіхи в інтеграції менонітів, захисті їхніх економічних, релігійних та інших інтересів викликали занепокоєння радянського керівництва. В грудні 1924 р. з ініціативи Катеринославського губвиконкому КП(б)У створено комісію з перевірки діяльності «Союзу». За результатами її роботи організацію визнали «шкідливою куркульсько-націоналістичною», діяльність якої спрямована проти інтересів радянської влади. Внаслідок цього запропоновано ліквідувати це менонітське об'єднання (Сергійчук, В. 2001, с. 57).

Найчисленнішими серед об'єднань національних меншин України були єврейські організації. З 1918 р. компартійці почали створювати єврейські відділи, які згодом перетворили на Єврейський комісаріат на чолі з Ш. Діманштейном. Рішенням Комісаріату наприкінці 1919 р. — на початку 1920-х рр. реорганізовується мережа громадських об'єднань. Перетворення відбулись у молодіжних єврейських організаціях «Югентбунд» та ОЄСРП, ліві фракції яких створили «Югендфербанд». З «Югенд Поалей Ціон» виділився Єврейський комсомол (Єврейська комуністична спілка молоді), членам якого заборонялося мати представників у радянських установах (Чирко, Б. 1995, с. 135).

Паралельно з цим ліквідовувались єврейські організації, утворені в період УНР. Практично цим займалися комісії з єврейських справ при губревкомках. Така ліквідаційна комісія в Харкові оголосила за мету очищення єврейського середовища від контрреволюційних та буржуазних залишків. Одним із них вважався клуб «Герцлія», який заснувала народна фракція сіоністської партії «Цеірей Ціон» (Чирко, Б. 1995, с. 138).

Зазначимо, що сіоністська організація «Цеірей-Ціон» з 1920 р. зазнавала жорсткого пресингу влади. Згідно зі звітом Всеукраїнської НК за 1920 р., фракція «Цеірей-Ціон» наприкінці 1919 — на початку 1920 рр. розгорнула активну агітаційну та організаційну роботу, що полягала у створенні гуртків молоді, культурно-просвітницьких заходах, допомозі охочим емігрувати до Палестини, збиранні коштів для новоствореного Палестинського національного банку. Особливо активно «Цеірей-Ціон» діяла на Правобережній Україні, де агітація партії проходила за широкою підтримки єврейської громади. В Києві 1920 р. активних учасників «Цеірей Ціон» було 80. Вони керували роботою осередків у Київській і частково Волинській, Чернігівській та Подільській губ.¹

Щоб припинити діяльність організації, чекісти вдалися до репресивних заходів. 4 травня 1920 р. в київській синагозі «Морію» по вул. Межигородській заарештовано нелегальний III Всеросійський з'їзд сіоністської народної фракції «Цеірей-Ціон» у складі 37 делегатів з різних населених пунктів України та Росії. З'їзд розігнали на третій день роботи, внаслідок чого делегати не мали змоги ухвалити підсумкову резолюцію з обговорюваних питань. Згідно з чекістською трактовкою: «Фракція “Цеірей-Ціон” влаштувала Київський з'їзд конспіративно, оскільки не мали сподівань отримати легальний дозвіл, в силу своєї контрреволюційності». Діяльність фракції було фактично зупинено².

Більшовицька політика щодо громадських єврейських організацій спрямовувалась не тільки на їх ліквідацію, а й на передання всієї національної політики в компетенцію державних структур. Тоталітарна система не припускала розмежування за національною ознакою або існування організацій, що мали б якісь джерела фінансування, крім державних. У рамках цієї політики було заборонено одне з найбільших єврейських об'єднань Сетмас (Союз єврейських трудящих мас) (Найман, О. 1998, с. 123–125).

Сетмас мав 72 організації, 62 кустарно-промислові артілі й 39 сільськогосподарських артілей. Його київське відділення складалося з 400–500 членів. При ньому діяла молодіжна організація «Югендсетмас» (Найман, О. 1998, с. 127).

Зростання чисельності й авторитету Сетмасу непокоїло деяких керівників есекції. Вони небезпідставно побоювались, що в подальшому можуть втратити контроль за діяльністю спілки. В середині 1920 р. керівником Єврей-

¹ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 425. Арк. 38.

² ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 425. Арк. 29.

ського відділу комісаріату у справах національностей замість Ш. Діманштейна, який підтримував Сетмас, призначили Авраама Мережина. Він вважав Сетмас організацією єврейської буржуазії й виступав проти його державної підтримки. У жовтні 1920 р. Єврейський відділ вирішив припинити фінансування Сетмасу з державних джерел та ліквідувати протягом жовтня — листопада 1920 р. всі грошові рахунки організації в центрі та на місцях (Найман, А. 1998, с. 28–29).

Незважаючи на владний спротив, Сетмас існував. По допомогу керівництво вирушило до США. Його підтримав Єврейський об'єднаний розподільчий комітет «Джойнт», надавши необхідні фінансові кошти, завдяки чому Сетмас зберігся. Відновилося видання журналу «Хореваніє». В Києві Сетмас створив дві каси взаємодопомоги для ремісників, спілка розширила роботу в містечках. Утім, радянська влада виявився сильнішою. 1923 р. під тиском газетної критики та юридичних переслідувань Сетмас остаточно припинив діяльність (Найман, А. 1998, с. 31).

Ще одним об'єктом боротьби більшовиків проти єврейських організацій стали молодіжні об'єднання. В січні 1921 р. ЦК РКСМ поширив лист «Про Євкомол» (Єврейська комуністична спілка молоді), де ця громада названа «шовіністичною організацією єврейського міщанства», що «фактично зв'язана з напівреакційною дрібнобуржуазною партією ЄКП Поалей-Ціон». В листі є вказівка вести «якнайенергійнішу і якнайнещаднішу боротьбу» з Євкомолом, не вступаючи з ним ні в які контакти¹.

Навесні 1922 р. після тривалої внутрішньої боротьби Євкомол фактично розпався. Більшість єврейської молоді, яка перебувала у його лавах, вступила до комсомолу. На місцях залишилися поодинокі гуртки євкомольців.

Разом з цим, зазначимо, що перша половина 1920-х рр. має право характеризуватися як період похваллення молодіжного єврейського руху. Так, близько трьох тисяч осіб в Україні налічувала СССМ (Сіоністська Соціалістична Спілка Молоді). Більшість членів СССМ становила учнівська (60–65%), реміснична та кустарна (20%), робітнича (10%) молодь віком від 16 до 25 років. Вони співробітничали в Гехолуці та Гашомері. Центральний комітет СССМ видавав інформаційний двотижневик «Югенд». В Одесі виходила газета «Дер Юнгер Кемпфер» (орган міському СССМ)².

У звіті Одеського губкому за період з травня 1924 по лютий 1925 р. фіксувалися також активізація сіоністської діяльності організацій, які об'єднували до 300 членів, в тому числі близько 180 юнаків і дівчат. Крім того, дитяча сіоністська організація об'єднувала до 200 дітей. Сіоністські організації видавали машинописні листівки та журнали³.

¹ Держархів Одеської обл. Ф. П-41. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 22.

² Держархів Одеської обл. Ф. П-41. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 12.

³ Держархів Одеської обл. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 303. Арк. 7.

Як зазначає дослідник О. Найман, одним з провідних напівлегальних центрів, навколо яких гуртувались сіоністські активісти на початку 1920-х рр, стало спортивне товариство «Маккабі». Молодіжні організації «Маккабі» 1920 р. налічували близько чотирьох тисяч членів. Провідну роль у товаристві відігравали сіоністсько-трудова партія та молодіжні організації, що орієнтувались на неї («ОСМ», «Гістадрут», «Гековер»). Первинні ланки «Маккабі» налічували по 30–40 членів. Губернські об'єднання існували на території Київської та Полтавської губ. Найчисленніші організації «Маккабі» діяли в Кременчуці — 500–700 чоловік, Харкові — близько 400. Міцні осередки існували в Києві, Одесі, Катеринославі, Житомирі, на Волині та Полтавщині. Більшість «маккабістів» становила учнівська молодь, але разом з ними членами клубів були робітники та службовці (Найман, О. 2000, с. 12).

Втім, на думку влади, молодіжним спортивним товариством «Маккабі» керували «досвідчені сіоністи», тому воно потрапляло до категорії «антирадянських». Голова ДПУ України В. Балицький зазначав, що встановлено постійний нагляд за єврейськими сіоністськими організаціями, підозрюваними в антирадянській діяльності: «Алгемайн-сіоністи», «Сіоністсько-соціалістична партія ЦС», «Сіоністський союз соціалістичної молоді «Юген-Фербанд»», спортивна організація «Маккабі», «Гашомер-Гацоир», студентські організації «Дройер» та «Гехолуц» (Найман, О. 2000, с. 12).

Згідно з повідомленнями Черкаського окружного відділення ДПУ за травень 1923 р., серед молоді міста Сміла сіоністи організували гурток «Маккабі», для виявлення та ліквідації якого ДПУ вживає «найенергійніших заходів». Інший гурток «Маккабі» існував на Чигиринщині, до його складу входило близько 50 юнаків на чолі з М. Бершейном та А. Каплером. На зібраннях організації оголошувалися сіоністські антирадянські заклики. В результаті заходів місцевого ДПУ молодіжна організація «Маккабі» на Чигиринщині вимушена була припинити існування¹.

З середини 1920-х рр. розпочалися систематичні арешти активістів сіоністських організацій. У вересні 1924 р. заарештовано 107 сіоністів у Одесі й 116 — по Одеській губ. В результаті цієї операції понад 50 чоловік відправлено до Палестини, а 20 письмово підписалися про відмову від будь-яких форм сіоністської діяльності. Внаслідок цієї акції наповненість сіоністських організацій Одеської губ. зменшилась до 50 активних членів, а єврейських молодіжних — до 130 осіб (Найман, О. 1998, с. 47).

Таким чином, соціально-економічні та суспільно-політичні перетворення радянської влади значно вплинули на життя національних громад України. Початок 1920-х рр., задекларована політика коренізації та боротьби з великодержавним російським шовінізмом характеризуються низ-

¹ Державний архів Черкаської області. Ф. Р-184. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 27–28.

кою позитивних явищ у досліджуваній проблематиці. Стрімке зростання кількості громадських організацій, об'єднаних за національною ознакою, допомагало зберігати етнічні, культурні традиції, розвивати торгівлю, землевпорядкування, захищати кооперативні та ремісницькі інтереси національних громад.

Разом з цим жорстко припинялися спроби будь-якої політико-ідеологічної конкуренції більшовикам у сфері громадських національних об'єднань. Подальша колективізація сільських господарств призвела до розорення ефективних одноосібних господарств, зруйнування базових засад місцевих національних громад. Наприкінці 1920-х та на початку 1930-х рр. репресивними заходами більшовики ліквідували залишки менонітських, польських, сіоністських та інших національних організацій. Пропагандистське та репресивне спрямування національно-культурної політики радянської влади логічно призвели до її остаточного скасування в середині 1930-х рр., політичного терору по відношенню до більшості представників етнічних громад.

Айсфельд, А. 2000. Политическая жизнь меннонитов России в 1917–1919 годах. *Вопросы германской истории*. Днепропетровск, 2000. С. 223–248.

Білінський, А. К. 1969. *Громадські організації в СРСР*. Мюнхен — Чикаго: Український Публіцистично-Науковий Інститут.

Ильина, И. Н. 2000. *Общественные организации России в 1920-е годы*. Москва: Ин-т рос. истории РАН.

Кульчицький, С. В. 1996. *Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.)*. Київ: Основи.

Мазур, В. 1999. Створення національних адміністративно-територіальних одиниць в Україні у 1920-х роках. *Україна: минуле, сьогодні, майбутнє*. Київ: Вид-во КНУ. С. 189–200.

Найман, А. Я. 1998. *Еврейские партии и организации в Украине (1917–1925 гг.)*. Киев.

Найман, А. 1998. Сионистские организации в Советской Украине. *Еврейская цивилизация: проблемы и исследования*. Материалы конференции. Академическая серия. Вып. 3. Москва. С. 36.

Найман, О. Я. 2000. *Діяльність єврейських партій та об'єднань у розбудові національного життя в Україні (1917–1925)*: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спеціальність 23.00.05 — етнополітологія та етнодержавознавство. Київ.

Сергійчук, В. 2001. Генцид національних меншин у радянській Україні в 20–80-ті рр. XX ст. *Вісник Київ. Ун-ту*. Серія : Українознавство. № 5. С. 56–59.

Степанчук, Ю. 2006. *Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х — на початку 30-х рр. XX ст.*: автореф. дис. ... канд. істор. наук: спеціальність 07.00.01 — історія України. Черкаси.

Шитюк, М. М. 2000. *Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки XX століття*. Київ: Тетра.

Чирко, Б. В. 1995. *Національні меншини в Україні (20–30 роки XX ст.)*. Київ: Україно.

Ajsfel'd, A. 2000. Politicheskaja zhizn' mennonitov Rossii v 1917–1919 godah [Political Life of Mennonites in Russia (1917–1919)]. *Voprosy germanskoj istorii*. Dnepropetrovsk, 2000. S. 223–248. [in Russian]

Bilynskyi, A. K. 1969. *Hromadski orhanizatsii v SRSR [Civic Organizations in USSR]*. Miunkhen — Chikaho: Ukrainnyi Publitsystychno-Naukovyi Instytut. [in Ukrainian]

Il'ina, I. N. 2000. *Obshhestvennye organizatsii Rossii v 1920-e gody [Civic Organizations of Russia in 1920's]*. Moskva: In-t ros. istorii RAN. [in Russian]

Kulchytskyi, S. V. 1996. *Komunizm v Ukraini: pershe desiatyrichchia (1919–1928 rr.) [Communism in Ukraine: the 1st Decade (1919–1928)]*. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]

Mazur, V. 1999. Stvorennia natsionalnykh administratyvno-terytorialnykh odynyt v Ukraini u 1920-kh rokakh [Creation of National Political Subdivisions in Ukraine in 1920's]. *Ukraina : mynule, sohodennia, maibutnie*. Kyiv: Vyd-vo KNU. S. 189–200. [in Ukrainian]

Najman, A. Ja. 1998. *Evrejskie partii i organizatsii v Ukraine (1917–1925 gg.) [Jewish Parties and Organizations in Ukraine (1917–1925)]*. Kiev. [in Russian]

Najman, A. 1998. Sionistskie organizatsii v Sovetskoj Ukraine [Sionist Organizations in Soviet Ukraine]. *Evrejskaja civilizatsija: problemy i issledovanija*. Materialy konferentsii. Akademicheskaja serija. Vyp. 3. Moskva. S. 36. [in Russian]

Naiman, O. Ya. 2000. Diialnist yevreiskykh partii ta ob'iednan u rozbudovi natsionalnoho zhyttia v Ukraini (1917–1925): avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: spetsialnist 23.00.05 — etnopolitologhiia ta etnoderzhavoznavstvo. Kyiv. [in Ukrainian]

Serhiichuk, V. 2001. Henotsyd natsionalnykh menshyn u radianskii Ukraini v 20–80-ti rr. XX st. [Genocycle of National Minorities in Soviet Ukraine (1920's — 1980's)] *Visnyk Kyiv. Un-tu*. Serija : Ukrainoznavstvo. № 5. S. 56–59. [in Ukrainian]

Stepanchuk, Yu. 2006. *Diialnist hromadskykh i politychnykh ob'iednan USSR u konteksti sotsialnoi polityky bilshovytskoho rezhymu v 1920-kh — na pochatku 30-kh rr. XX st. [Participation of Jewish Parties and Associations in the National Life Building Process in Ukraine in 1917–1925]*: avtoref. dys. ... kand. istor. nauk: spetsialnist 07.00.01 — istoriia Ukrainy. Cherkasy. [in Ukrainian]

Shytiuk, M. M. 2000. *Masovi represii proty naseleння Pivdnia Ukrainy v 20–50-ti roky XX stolittia [Mass Repressions against Inhabitants of Southern Ukraine in 1920's — 1950's]*. Kyiv: Tetra. [in Ukrainian]

Chyrko, B. V. 1995. *Natsionalni menshyny v Ukraini (20–30 roky XX st.) [National Minorities in Ukraine (1920's — 1930's)]*. Kyiv: Ukraino. [in Ukrainian]